

**Elfelejtett
hősök,
láthatatlan
emlékművek**

Margittai Gábor: *Szamár-sziget szellemkatonái. A nagy háború eltitkolt halálmarsa.* Külső Magyarok Kft. Budapest, 2014.

Krakkói főkonzuli állásomnak köszönhetően több első világháborús galíciai temető magyar parcelláinak rendbe hozását kezdeményeztem, s a velük kapcsolatos munkákban részt vettem. A Pustki-magaslaton, a lengyel címersas formájában terpeszkedő temető legfelső sírsoraiban az 1915-ös májusi gorlicei áttörés 131 magyar hősi halottja nyugszik. Amikor a rekonstruált sírkeresztekre visszaillesztett nevekkal szembesültem, először fordult elő, hogy az I. világháború emlékezetének nem Trianon miatt felfakadó sósavas forrása mart belém, hanem valamiféle megmagyarázhatatlan, időtlen fájdalom...

Személyes sorsok átélése révén ezt tette sajjóbbá, valóságosabbá a Margittai Gábor *Szamár-sziget szellemkatonái* című könyvében feldolgozott magyar (és közép-európai) dráma. A Monarchia harmincöt ezer hadifoglyának a szerbiai Ništól az albániai Valonán át az itáliai Szamár-szigetig szikla-élekkel és tengerhullámokkal az örökkévalóságba vésett golgotavonala immáron a lelkiismeret-furdalás köldökzsinórjaként köt „a nagy háborúhoz”, amelyet évtizedeken át ki akartam törölni emlékezetemből – hőseivel, áldozatvállalásaival, megnyomorítottjaival, országos veszteségeivel és országvesztésével együtt. És ezzel együtt mintha én is hozzájárultam volna mindahhoz, amiről Margittai Gábor így ír: „Az ingatlanjaiktól, nyugdíjuktól megfosztott, nyomorgó frontharcosok, akik becsülettel végigharcolták a világégés négy évét, nemcsak a létezésnek, de a közemlékezetnek is peremére kerültek. A kommunista rendszer megvetéssel és gyűlölettel értelmezte újra az első világháborút mint az imperializmus mézárszékét, s lökte a történelem sülyesztőjébe a régi Magyarország harcosait, hősiességét, erkölcsét, nyelvezetét.”

Igen, tény és való, hogy a történelem iránti érdeklődésem kezdetén Potiorek Oszkár tábornok 5. osztrák–magyar hadtestének a szerbiai hadüzenet után három héttel elszenvedett csúfos kudarca, s az, hogy 1914 őszén a „kis Szerbia” alaposan megtáncoltatta az Osztrák–Magyar Monarchiát, egyszer és mindenkorra elvette a kedvem az I. világháborútól. A jelzett időben vagy nyolcvan-nyolcvanöt ezer osztrák–magyar

katona esett szerb fogságba. A galíciai fronton ugyanekkor még többen lettek az oroszok foglyai. Markovits Rodion *Szibériai garnizon* című világsikerű könyvéből egyértelműen kiderül, hogy az oroszok tisztességesen bántak hadifoglyaikkal. A szerbeknél a tisztességes bánásmód ritkaságszámba ment. Amikor az osztrák–magyar, német és bolgár csapatok koncentrált támadása megindul, 1915. október 19-én Nišben csak harmincöt ezer hadifoglyot tudnak felsorakoztatni, hogy tartson a tengerpart felé visszavonuló több százezer fős szerb hadsereggel és a milliónál is több civil menekülttel. Az előző hónapok során negyven-negyvenöt ezer hadifogoly halt meg a rossz bánásmód és főleg a járványos betegségek következtében.

A zord téli időjárás, a szinte járhatatlan hegyvidéki terep, amelyet az 1912-es háború kegyetlenségei miatt a korábbinál bosszúszomjasabb albánok laktak, a menekülő Szerbiát is sújtotta az alattvalói sorsában szolidárisan osztó Péter királlyal az élen. A hadifoglyok sorsát azonban Milutin Živković őrnagy és beosztottjai még elviselhetetlenebbé tették, mintha rajtuk akarták volna megtorolni a szerbeket bekerítéssel fenyegető ellenség gyors előnyomulását. Igaz, ennek kapcsán a szenvedés egyik érintettje, Szöllősy hadnagy „lovagiasan” megjegyezte naplójában: „...mintha meg kellene bocsátanunk a szerbeknek az albán út szenvedéseiért; mert egy nemzettől, melyet hazájából hadseregünk kiűzött, nem várhatunk, hogy bennünket, hadifoglyokat, külön elbánásban részesítsen, mint királyát.”

Margittai Gábor öt valóságos hőst – Szöllősy Aladárt, a dési 32. gyalogezred hadnagyát, Szakraida Istvánt, a 37. gyalogezred hadnagyát, Aggházy Kamil századost, az I/III. népfelkelő-hadtápszászlóalj parancsnokát, Marek Jánost, a békéscsabai 101. gyalogezred közvitézét, Jozef Šrámeket, a pilzeni 7. gyalogezred közvitézét, és egy, különféle sorsokból összegyűrt, „kigondolt szereplőt”, Szücs András – emel ki „az eltitkolt halálmars” tagjai közül. Többek portréját is fel-felvillantja, de elsősorban e hat ember sorsán keresztül látatja velünk a halálba vánszorgó harmincöt ezer ember szenvedéstörténetét. „Csuromvizesen ennivaló után keresgélünk. Rettenetes látvány tárult elénk. Csaknem meztelen bajtársak vonaglottak szanaszét a Vojusza jobb partján. Ezek már előbb

ideérték, s mindenüket letépték magukról, s odaadták ennivalóért a környékből ide-idevetődő albánoknak. Négy napig gyötrődünk így ebben a táborban. Négy nap alatt egyetlen egyszer kaptunk egy evőkanálnyi rizst fejenként, amit legtöbbször csak úgy nyersen ettünk meg. (...) Miért kellett itt vesztegelnünk, rákásra pusztulnunk az éhségtől, mikor a folyó túlsó partján tele élelmiszerraktárak voltak, nem tudtuk megérteni?!” – olvasható egy névtelenségéhez ragaszkodó magyar hadifogoly panasza.

A „tele élelmiszerraktárakkal” arra utal, hogy a behajózásukkal megbízott olaszok megmagyarázatlan okból két hétig elhúzták átszállításukat a folyón. Ezalatt több százan meghaltak. A súlyosan sebesült Aggházy Kamilt korábbi, november végi hátrózottsága és bátorsága mentette meg. „Lemaradóként” ő szervezte ugyanis meg a szerbek által kiűrt Prizren város védelmét a bolgár komitácik, szabadcsapatok ellen, hogy aztán átadhassa azt a reguláris bolgár haderőnek. Hazatérése után tanúskodott az osztrák–magyar fogságba esett korábbi szerb lágerparancsnok, Andrije Lazarević őrnagy mellett, akit vélt kegyetlenkedései miatt hadbíróskodás elé állítottak, s ki akartak végezni. „A szerb tiszt mindenkor kötelességszerűen ugyan, de tisztességesen és humanusan látta el feladatát” – vallotta Aggházy százados, akinek legmaradandóbb emlékműve az általa 1918-ban alapított Hadtörténeti Intézet és Múzeum.

A Monarchia hadseregének olasz hajóra szálló hadifogoly tisztjeit a nekik kijáró udvariassággal fogadták ellenfeleik. „Másfél év óta először ülhettem terített asztalhoz” – jegyezte föl Szakraida főhadnagy. – Tükörbe nézve, megdöbben a látvány. Amikor azonban saját közlegényeivel találkozik, a látottak rögzítésére alig talál szavakat: „Úgy néznek ki, mint az állatok. [...] Bambán tekintenek szét, az örültek kifejezése ül az arcukon.” Pedig az igazi megpróbáltatás a tisztok és a legénység számára is Asinara, a Szamár-sziget. Hogy a hely baljóslatú lehet, azt a foglyokat kísérő olasz tisztok is sejtik, mert ott csak „néhány száz ember szűkös ellátására és elhelyezésére van mód. S most több tízezer igyekezett a partok felé...”

Nišből Valonába már csak 23–24000 hadifogoly érkezett meg, s közülük február végéig hét–nyolcezeren haltak meg a tengeri szállítás során, majd a Sza-

már-szigeten – a rossz ellátás, víz- és gyógyszerhiány, a kegyetlen bánásmód és a járványos betegségek következtében. „Mindnyájan a temetőfal mögött vagyunk” – jegyzi meg indulatosan Josef Šrámek cseh katona. Szöllösy Aladár is szóvá teszi naplójában az osztrák–magyar orvosoknak az olaszokról alkotott lesújtó véleményét. A hadifoglyokban kialakul az a meggyőződés, hogy a szerbek tisztességesebben bántak velük, mint az olaszok.

A Szamár-sziget Margittai Gábor „fogoly-krónikájának” sokkhatására megszűnik a természet tengerbe illesztett csiszolatlan ékköve lenni: a halál valóságos torz lábszárcsontja a messzeségből nézve. A Földközi-tenger csillámai mintha nem az időben és térben szétteríthető kultúrák mozaiklapocskáit villogtatnák örökkévalóságnak szánt jeladasként... Bennük holttesteken hízott halak pikkelycsillogása kísért.

Hogy a Szamár-sziget áldozatai nem merültek el a feledés hullámaiban, az a kutatásukban úttörő szerepet játszó erdélyi Lőrinczi Lászlón kívül nem kis részben az olaszoknak köszönhető, többek között Giovanni Terranova amatőr történésznek, aki nyugdíjas éveit annak szenteli, hogy a fogoly-áldozatok névsorát összeállítsa, és Pierpaolo Congiatunak, az Asinara Nemzeti Park igazgatójának, aki nemegyszer kesernyésen jegyezte meg: „Igazán elszomorító, hogy a magyarok semmiféle érdeklődést nem tanúsítanak a kérdés iránt.” Némi változás azonban a hivatalok hozzáállása terén is bekövetkezett a közelmúltban, azt pedig maga a szerző, Margittai Gábor tanúsíthatja, hogy a Magyar Nemzetben írt tényfeltáró cikkei mekkora közérdeklődést váltottak ki. Az általa és Major Anita által rendezett vándorkiállítás az elmúlt év során útra kelt a Kárpát-medencében, s a *Szamár-sziget rabjai* című dokumentumfilmjük „az eltitkolt halálmars” tagjainak emlékeztetere eredményesen hívta, hívja fel a figyelmet.

Az I. világháború századik évfordulójának az lehetne legmaradandóbb megemlékezés-bizonyítéka, ha felállítanák a szamár-szigeti hadifoglyok kálváriáját túlélt Ősz Nemes György *Halálmars emlékművét*, amelynek makettje a Nemzeti Galéria raktárában található. Ezzel a szégyenteljesen elfeledett kitűnő szobrászművésznek is méltó elégtételt szolgáltatnánk.

Kovács István